

*Лариса Олександрівна Макаренко,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ МЕТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сьогоднішні зміни в економічних відносинах, політичній та соціальній сферах суспільства України потребують кардинальних змін у правовій надбудові, зокрема, істотного оновлення законодавства та забезпечення гуманістичного напрямку практики його реалізації. Саме це зумовлює велику увагу правознавців до проблем правотворчості та реалізації права.

Одним із основних напрямів сучасної теорії права є дослідження проблем реалізації правових норм. Це викликано необхідністю підвищення ефективності норм як елемента системи права, поєднання теорії правових ідей і практики їх здійснення, зміцнення правової основи державного і суспільного життя.

Значний внесок у дослідження проблем реалізації правових норм внесли роботи відомих українських і російських вчених, а саме: С. Алексєєва, С. Бобровник, О. Богініча, О. Зайчука, В. Копейчикова, Н. Оніщенко, А. Піголкіна, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Тихомирова тощо.

Право, щоб стати реально діючим та захищеним з боку держави, повинно мати свій формальний вираз, тобто бути зведеним у певний нормативно-правовий акт, що приймається чи санкціонується державою.

Як зазначав М. Гредескул, «право прагне до неодмінного виконання своїх постулатів, і коли воно такого виконання не досягає, то вважається таким, що зазнало поразки і не виконало свого призначення» [4, с. 10-13]. Тобто процес втілення в життя правових норм має відповідати основним принципам права, сприяти досягненню їх цілей і виконанню завдань, для яких відповідні норми було прийнято.

Хоча правові норми і є одними із найсуттєвіших факторів, що забезпечують стабільність функціонування певного соціального організму, однак ми переконані, якщо вони не будуть сповнені тим життям, яке вдихає в них ідея природного права, вони: будуть проігноровані суспільством (правовий нігілізм); не відповідатимуть дійсним його потребам та інтересам; порушуватимуть природні права людини; не відобразатимуть реальних цінностей, пріоритетів та моральних засад, що панують у суспільстві; підриватимуть авторитет та довіру населення до державних органів; залишаться на папері.

Існує, на наш погляд, ще один аспект, який перешкоджає застосуванню правових приписів, навіть якщо досконалість їх змісту не викликає сумнівів. Це неможливість з певних причин реалізації даної правової норми. Такими причинами можуть бути: суб'єктивний (або моральний) фактор з боку осіб, які застосовують право (зловживання, хабарі, недбалість, відсутність професіоналізму та правової культури тощо); об'єктивний фактор, який полягає в політичній та економічній ситуації в країні (економічна чи політична криза, нестабільність, надзвичайний стан тощо) [5, с. 12].

Реалізація права, переведення його юридичних можливостей у площину дійсності – основні завдання і науки, і правового регулювання, оскільки лише чітко виважені теоретичні висновки можуть забезпечити потреби практики щодо втілення правових приписів у життя.

З'ясовуючи природу категорії «правове регулювання», спостерігають, на наш погляд, її подвійне призначення. З одного боку, – це юридична категорія, що характеризується певними ознаками, які вказують на її самостійний гносеологічний характер. З іншого, – це функціональна категорія, яка отримує свій вираз на практиці як предмет, метод, способи регулювання та сукупність уособлених елементів, які складають механізм правового впливу держави на суспільство. Отже, гносеологія правового регулювання виявляється в тому, що воно:

– є різновидом регулювання, що має цілеспрямований, організований та результативний характер. Цілеспрямованість правового регулювання визначає його мету – надання суспільним відносинам ознак системності та упорядкованості; організуюча роль виявляється на рівні впорядкування суспільних відносин загалом і процесу правового регулювання як різновиду юридич-

ної діяльності, а результативність характеризується як певний ступінь урегульованості визначеної сфери суспільних відносин та правові наслідки, породжені правовим регулюванням;

- має чітко визначені форми впливу на суспільні відносини та межі дії на суспільство;
- здійснюється за допомогою засобів, що мають системний характер, тобто взаємоузгоджених та взаємодіючих між собою;
- передбачає наявність механізму, який юридично гарантує досягнення цілей, поставлених законодавцем, приймаючи чи санкціонуючи правові норми;
- здійснюється від імені держави та забезпечується державно-владними засобами (наприклад, засобами заохочення чи примусу);
- характеризується процедурною визначеністю процесу створення юридично значущих елементів, що мають чітку процесуальну форму їх впливу на суспільні відносини, у зв'язку з чим забезпечується результативність дії права;
- здійснюється за допомогою системи способів та методів правового впливу. Способи правового регулювання характеризують особливості дії уповноважуваних, забороняючих та зобов'язуваних норм, а методи визначають можливості поєднання різноманітних засобів впливу права на поведінку суб'єктів у процесі регулювання суспільних відносин;
- має поетапний характер, що посилює дію права за допомогою інших елементів механізму, забезпечуючи при цьому ефективну дію правових приписів навіть у разі їх недосконалості чи порушення протиправними діями суб'єктів права.

Регулювання життя суспільства за допомогою правових норм полягає не лише у спрямуванні розвитку нових суспільних відносин, а й в охороні існуючих, які відповідають потребам суспільства. Це здійснюється за допомогою трьох основних способів правового регулювання: дозволів (надання суб'єктам права на активні дії); заборон (накладання на суб'єктів обов'язку утримуватися від вчинення дій певного роду); зобов'язань (покладання на осіб обов'язків певної поведінки). Вказані способи, зокрема, визначають відповідну форму правореалізації [1, с. 105-106].

Як свідчить теорія права, трьома основними способами правового регулювання відповідають чотири основні форми правореалізації: дотримання, виконання, використання та застосування.

Слід наголосити, що процес правового регулювання в кожному конкретному випадку буде відрізнятися і залежатиме від того, добровільним чи примусовим є виконання юридичних обов'язків. У разі порушення встановлених державою заборон право санкціонує застосування до порушників визначених заходів юридичного впливу, передбачених санкціями правових норм, характер яких залежить від форми та виду порушень, а також ступеня їх суспільної небезпеки. У цьому разі, як і в процесі правомірної реалізації норм, забезпечується певний режим законності, що пронизує весь процес правового регулювання, всі його стадії та елементи. Він є провідним принципом правотворчості, визначає стійкість правових відносин і гарантує їх, супроводжує процес реалізації права і, особливо, правозастосовну діяльність державних органів і громадських організацій.

Процес реалізації правових велінь держави забезпечує практичне здійснення, впровадження і втілення права в суспільну практику. Як наукова доктрина, так і юридична практика виходять із того, що реалізація права – це складний багатогранний процес, сутністю якого є підкорення волі суб'єктів вимогам правових норм у процесі їх діяльності та спілкування у сферах, що підлягають правовому впливу. Правовий припис вважають реалізованим лише за умови, якщо його втілено в поведінці людей. Результатом цього є правомірний характер виникнення та реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які супроводжують процес реалізації встановленого державою припису та досягнення мети правового регулювання [6, с. 223-224].

Зокрема, більшість науковців відмічає, що реалізація норм права втілюється у правомірній поведінці учасників суспільних відносин. Слід зазначити, що правомірна поведінка розглядається як соціально корисна і відповідає інтересам суспільства, держави і окремих осіб, зафіксована в нормах права і гарантована державою [3, с. 176]. На основі правомірної поведінки виникають регулятивні правовідносини, що становлять основний масив правових діянь. Проте, реалізація права можлива і внаслідок протиправної поведінки, однак вона має особливості, що не характеризують правопорушення як необхідну умову реалізації приписів. Реалізація у цьому разі є односторонньою, а змістом права є застосування до порушника санкції правової норми.

Однак, слід пам'ятати, що така поведінка порушує правові норми, перешкоджаючи процесу їх реалізації, і змушує державу певним чином захищати порушені права чи інтереси шляхом конкретизації передбачених правом засобів примусового характеру. Через неправомірні вчинки

право не просто не впроваджується в життя, а це перешкоджає нормальному функціонуванню права, призводить до виникнення небажаних відносин, що суперечать правовим нормам.

Як справедливо з цього приводу підкреслюють А. Піголкін та М. Ніколаєва, реалізація норм права – це процес перетворення юридично значущих ідеальних моделей поведінки в практичну реальність, у дієву систему суспільних відносин [8, с. 11].

Процес ефективної реалізації права сприяє виконанню державою своїх основних функцій з упорядкування суспільних відносин, адже в суспільстві немає іншої організаційної сили, здатної забезпечити стабільність і захист суспільних інтересів.

Реалізація права має забезпечувати процес регулювання суспільних відносин у напрямі, сприятливому для людини і всього суспільства, що зумовлює актуальність дослідження питання механізмів реалізації норм права. Ця проблема повинна обмірковуватися ще на стадії правотворчості з тим, щоб закони мали реальне забезпечення, посилювалися економічними, політичними, організаційними та іншими гарантіями з метою їх реального втілення в життя.

Проте, А. Піголкін стверджує, що актуальним питанням проблеми творення законодавчих актів є передбачення гарантій дії і виконання норм. Це й фінансове, і матеріальне, і кадрове забезпечення, і система організаційних заходів [7, с. 81]. Інколи забувають, а можливо, і навмисно ігнорують юридичні гарантії (порядок здійснення норм, заходи відповідальності за їх невиконання тощо), перетворюючи тим самим закон з реального, ефективного інструменту «творення» нових форм життя на звичайний папір, перелік гасел і декларацій [2, с. 11].

Отже, без втілення правових норм у реальне життя вони є лише декларованими, втрачають своє соціальне призначення. Адже сутність та соціальне призначення права полягає в його можливості регулювати поведінку людей. Право ніщо, якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей та їх організацій, в суспільних відносинах. Неможливо зрозуміти право, якщо відволіктися від механізму його реалізації в житті суспільства.

Крім того, правомірна діяльність суб'єктів з дотримання, виконання, використання і застосування правових норм має соціальну цінність не сама по собі, а у зв'язку з її можливістю задовольняти особисті й суспільні інтереси, давати конкретні соціально-корисні результати, реалізувати особисті інтереси суб'єктів та бути ефективним засобом досягнення соціальних компромісів у суспільстві.

Конкретні результати правореалізації пов'язані з досягненням мети, яку ставлять перед собою як держава, так і суб'єкти правових відносин. Результати правореалізації – це кінцевий результат правомірної поведінки суб'єктів, який є соціально цінним наслідком правового регулювання. Такими наслідками можуть бути: прийняття правового акта, настання передбачених правом результатів, задоволення законних інтересів суб'єктів, використання матеріальних, духовних та соціальних благ. Враховуючи, що правореалізація характеризується як складний процес, правомірним є визначення проміжного й остаточного результату. Так, прийняття актів застосування права іноді вважаються проміжним результатом правореалізації, оскільки прийняте рішення підлягає практичному втіленню в життя іншими суб'єктами в особливих правових відносинах.

Пов'язуючи результати правореалізації з її формами слід звернути увагу на те, що оцінки форм і результатів упровадження приписів з позиції особистих інтересів суб'єктів та інтересів суспільства не завжди співпадають. Це дає змогу визначити суспільство як соціально значущий результат дотримання, виконання і використання норм права.

З позицій суб'єктів правореалізації результати їх поведінки виявляються в різних формах. Так, за умов дотримання приписів – це утримання від порушень, при виконанні – переважно активна поведінка, що відповідає суб'єктивним правам, а при використанні – добровільні вчинки з реалізації наданих суб'єктом права можливостей.

Кожен суб'єкт знаходить у правових приписах те, що відповідає його вимогам та інтересам. Держава не може і не повинна ставити розвиток певних сторін життєдіяльності суспільства в залежність від особистої думки окремих осіб, випадковостей та інших факторів некерованості. Навпаки, вона має програмувати досягнення «ефекту гарантованого результату». Цінність правозастосування якраз і полягає в його здатності максимально забезпечити цінні результати правореалізації.

Список літератури

1. Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // *Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Випуск 7. – К., 1996. – С. 104-107.

2. Бойко Ю. О. Загальні проблеми теорії та практики вітчизняної законотворчості / Ю. О. Бойко // Проблеми законності. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 41. – Х., 2000. – С. 8-12.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права: [навчальний посібник] / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
4. Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права / Н. А. Гредескул. – Х.: «Типография Адольфа Дарре», 1900. – 235 с.
5. Львова О. Л. Право живе та діє (про ціннісні орієнтації права) / О. Л. Львова // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 11-17.
6. Нормы советского права: проблемы теории / [под ред. М. И. Байтина, В. К. Бабаева]. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 248 с.
7. Пиголкин А. С. Реформа законодательства: косметический или капитальный ремонт? / А. С. Пиголкин // Советское законодательство: пути перестройки / [отв. ред. А. В. Мицкевич, А. С. Пиголкин]. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 66-100.
8. Пиголкин А. С. Реализация права как социально-юридическая категория / А. С. Пиголкин, М. Н. Николаева // Правоприменение в советском государстве. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 5-17.

Макаренко Л. О. Реалізація права як ефективний засіб досягнення мети правового регулювання

У статті розглядаються деякі аспекти реалізації права, що мають забезпечувати процес регулювання суспільних відносин у напрямі, сприятливому для людини і всього суспільства.

Ключові слова: правореалізація, правове регулювання, норма права.

Макаренко Л. А. Реализация права как эффективное средство достижения цели правового регулирования

В статье рассматриваются некоторые аспекты реализации права, которые должны обеспечивать процесс регулирования общественных отношений в направлении, благоприятном для человека и всего общества.

Ключевые слова: правореализация, правовое регулирование, норма права.

Макаренко Л. Legal realization as effective mean of gaining the goal of legal regulation

In the article are examined some aspects of legal realization, which must provide the process of regulation of public relations in direction, favorable for the human and all society.

Key words: legal realization, legal regulation, norm of right.